

JOSE MARI SATRUSTEGI ZUBELDIA (1930-2003)

Gipuzkoako Foru Aldundia.

2004.eko urtarrilaren 30ean

Jose Mari Satrustegi Zubeldia 1930eko azaroaren 20an Arruazuko *Kuartelea*-n jaio zen. 12 urtetan Iruñeko seminariora joan eta 1955ean apeztu ondoren, urte luzez bi herritako apeza izan zen. Hasiera batean, bi hilabete eta erdi Madozko parrokian egin bazituen ere, berehala izendatu zuten Luzaideko bikario eta bederatzi urte geroago Urdaingo erretore. Erretiroko adina iritsi zitzaionean, bizitzan pilatu zitzaizkion materialak aztertu, moldatu eta argitaratzeko asmotan bere sorterrira itzuli zen, *Milikonea*-ra. 72 urtetan, burua argi, lanerako betiko sasoi betean eta aurrera ateratzeko esku bete proiektu zituela, 2003ko martxoaren lehen Euskaltzaindiak Hernanin egindako XIII. Barne Jardunaldietatik itzultitakoan, ustekabeko garun infartoak jo eta hilabete bat eskas geroago, martxoaren 27an, Iruñeko Bideko Ama ospitalean pausatu zen.

Jose Mari Satrustegi euskararen defendatzaile Nafarroan

Azkeneko mende erdian Nafarroako euskararen historian ezinbesteko erreferentzia izan da Jose Mari. Hona hemen, laburbilduz eta gaingiroki bada ere, urte luze horietako ekintza nagusiak.

Lehenik eta behin, –bera hil ondoren argitaratutako artikulu batean idatzirik utzi digun bezala–, *zapaldurik eta zigorturik zegoen euskarari bizinahiaren arnasa itzultzeko* (1), Nafarroako Foru Diputazioaren *Príncipe de Viana* erakundeak, 1957an, Miguel Javier Urmenetaren eraginez eta Pedro Díez de Ultzurrunen zuzendaritzapean, abian jarri zuen «Sección del Fomento del vascuence» sailean agertzen zaigu Satrustegi apez gaztea. Hasiera hartako lanak izan ziren eskolaz eskolako bisitak eta euskaraz bazekiten haurrei sariak ematea, ondoren eskola horietan Diputazioaren kontura ordu erdiko euskarazko klaseak ezartzea, Nafarroako zazpi mila familia euskaldunetako sukaldeetara iristen zen *Príncipe de Viana* euskarazko aldizkaria argitaratzea, etab. Orduz geroztik, Nafarroan euskararen eta euskal kulturaren aldeko ekitaldi guztietan etengabe agertuko zaigu Jose Mariren, hala nola, Nafarroako ikastolen sorrera eta hedaduraren bultzatzaile, Gobernuaren Kultura eta Euskara kontseiluetako kide, Nafar Ateneoaren sortzaileetako kide, non hasiera-hasieratik Euskal Hizkuntza eta Kultura saila ezartzea lortu zuen, eta abar; inola ere ahaztu gabe bere ezin konta ahaleko hitzaldiei

(1) *Jakin*, 135, 78 or.

esker, pertsona askoak aurkitu eta balioetsi dutela geurea dugun kultura. Horietaz guztietaz gain, izan zuen Jose Marik, gure herrian eta gure mugetatik kanpo, euskal kultura eta hizkuntza zabaltzeko sen berezia eta sen horrek bultzatu zuen Nafarroako Foru Diputazioari berari 1969an *Cuadernos de Etimología y Etnografía* eta *Fontes Linguae Vasconum, Studia et documenta* aldizkariak sorraraztera. Azken aldizkari honen ibilbidea bere sorreratik bizitu zuen, eta bereziki 1988an zuzendari kargua hartu zuenetik. Bere zuzendaritzapean argitaratu izan dira 51. aletik 93. arte. *Fontes* izan da, Jean Haritschelharren hitzetan (2), Jose Mari Satrustegiren «opera magna» eta arruazuarra harro sentitzen zen aldizkari hori nazioarteko hainbat unibertsitate, kulturagune eta ikerztailerentzako, Nafarroako Erkidegoaren eta bere hizkuntza zaharraren erakusleihu bilakatu zelako.

Jose Mari Satrustegi euskararen lekukoaren biltzaile eta ikertzaile

Gaztetan oinarri sendoko apez ikasketak egin bazituen ere, bere euskal jakinduria zabala ez zuen ez seminarioan ez inongo unibertsitatean eskuratu. Autodidakta izan zen. Alde batetik, urte luzeetako bere etengabeko jarduera pertsonalari esker eta, bertetik, kultura eta ikerketa munduko zenbait pertsonarekin, hala nola, M. Tovar, J. M. Barandiaran, J. Caro Baroja, K. Mitxelena eta abarrekin, bai eta nazioarteko ospe handiko zenbait hizkuntzalari eta euskaltzalarekin ere izandako harreman estuei esker, izan zen goi mailako kultur gizona.

Gai asko ukitu zituen bere lanetan eta alor askotako argitalpenak utzi dizkigu, hala nola, antropologiakoak: *Antropología y Lengua, Euskaldunen sexubideak, Mitos y creencias*; etnografiakoak: *Solsticio de invierno, Sakanerri barrena*; literaturakoak: *Ipui miresgarriak, Axelko eta Otsoko, Lapur zuriak, Mattin mottela, Argisentiko ipuinak, Luzaideko kantiak, Ekaitza*; biografiak: *Bordel bertsularia, Aizkibel, Tapia Perurena, Jose Agerre, Perpetua Saraguet*; ikastoletarako zenbait libururen itzulpen; kazetaritza mailako ehunka artikulua, etab.

Horregatik, Jose Mariri titulu asko jarri izan zaizkio: antropologo, etnologo, historialari, idazle..., baina, gure ustez, guztien gainetik bere pertsona hobekien definitzen zuena eta, hortaz, egokiena, euskaltzain titulua da.

Euskaltzaindiaren ikuspegitik bere hizkuntzarekiko ekarpenik nabariena honako bi alorretakoak izan dira:

- 1) Idatzizko euskal testu zaharren biltzea eta, neurri batean, argitaratzea.

Bere bizian testu zahar andana eskuratu ahal izan zuen, Iruñeko Katedraleko eta elizbarrutiko artxiboetan eta Nafarroako hainbat parrokiatakoetan bilduak gehienbat. Urteak eman zituen testu bilduma osatzen, eta berak idatzi izan zuen bezala «itzul-in-guru askoren urrats galduak daude [bilduma honetan] uste gabeko aurkipen pozgarriekin batera» (3). Horietako asko argitaratu zituen, besteak beste, *Egan, ASJU, CEEN, Euskera, Fontes...* aldizkarietan, baina argitalpenik aipagarriena Euskaltzaindiaren *Eus-*

(2) «J. M. Satrustegi II. Manuel Irujo Saria», *Euskera*, 2002, 1, 330.or.

(3) *Euskal testu zaharrak*, I, Euskaltzaindia, 1987, 9.or.

kararen Lekukoak bildumako 13. aleko *Euskal testu zaharrak, I* da. Testuen irizpide kronologikoa eta euskalkien banaketa geografikoa ahalik eta hobekien orekaturik ageri dira XVI. eta XIX. mende bitarteko 50 dokumentutan, ia denak Nafarroa Garai-koak. *Euskal testu zaharrak, II* izanen litzatekeen bilduma gogotsu prestatzen ari zela-rik utzi gintuen betiko.

Idatzizko testuekin batera ahozko testu bilduma ederra ere lortu zuen, Nafarroako herri hizkeren lekuko interesgarria eta, egun, Nafarroako Gobernuaren fonoteka proiektua osatzen duena.

2) Euskal lexikoaren eta onomastikaren azterketa.

Jose Marirendako, bai ahozko bilduma, bai testu zaharrak argitaratzeko helburu-etako bat material horiek, ahalik eta hobekien prestaturik, filologo eta adituen eskutan uztea izan zen. Behin baino gehiagotan espresuki dio hain beharrezkoak diren izkribu hauek «euskal filologia nahiz euskara bera landu nahi dutenen baliagarri» edo «filologiako ikastaroetan ikergai» izan daitezen eskaintzen dituela (4). Hala eta guztiz ere, ez zion ia inoiz uko egin bere gustuko zuen gai bat lantzeari: testuen lexikoari.

Erran beharrik ez dago bere grabazioetatik eta landu dituen testuetatik ateratako hiztegiaren ekarpena oso baliagarri izan dela Akademiaren *Hiztegi Batuan*. Lekuko bat bertzerik ez aipatzearen, gogora ekarriko dugu Euskaltzaindiaren 1997ko ekainaren

(4) *Euskal testu zaharrak, I*, Euskaltzaindia, Euskararen lekukoak bilduma, 13.liburukia, 1987, 14.or.

27ko aktak dioena: Satrustegi jaunaren proposamenez *guraskide* hitza sartzea onartu da, honako adiera honekin 'ezkonlagunen gurasoak elkarrekiko' (5).

Bertzalde, Onomastika, eta arlo honetan ponte izenak bereziki, izan zen Satrustegik, Luzaiden egon zeneko lehendabiziko urteetatik hasita, landu zuen gaia eta bere-be-re-a sentitu izan zuena. Euskal onomastikaren harrobian ezkutaturik zeuden hainbat eta hainbat pertsona izen argitara eman eta ofizialtzea urrats garrantzitsua izan zen. Euskaltzaindiak, bere zuzendaritzapean egindako *Euskal Izendegia* hiru aldiz argitaratu zen. Lehendabizikoa 1972an 700en bat izenekin eta hirugarrena 1983an 1850en batekin. Denera, 160.000 ale. Liburuxka haiek Euskal Herriko etxe guztietara iristiaz gain, harrera ezin hobea izan zuten gure gizartean. Izendegi horiek izandako onarpen eta arrakastaz jabetzeko aski da ikustea hurrengo urteetan, Euskal Herrian nahiz gure mugetatik kanpo, ponte izenetan izan den aldaketa –erabateko iraultza– Satrustegiren hitzetan. Onomastika batzordeak 2001ean atera zuen argitalpen berriaren benetako bultzatzaile-akuilukatzaile izan zen eta liburuaren sarrerarako prestatu zuen «Pertsona izenen historia»-k afera honen inguruko ikuspegi historiko ezin hobea eskaintzen digu.

Jose Mari Satrustegi euskaltzain

1963ko maiatzaren 18an Orixek utzitako aulkia hartu eta ia berrogei urtez euskaltzain oso izan zen. Aldez aurretik, bertze sei urtez ere urgazle izan zen. Berriki gogorazi digun bezala (6), hurbiletik hartu zuen parte erakundearen erabaki garrantzitsuenen bilakabidean, euskara batuarenean, alegia. Halaber, Erakundearen barne egituraren kargu garrantzitsuak izan zituen, hala nola, 14 urtez idazkari eta 18 urtez Nafarroako ordezkari. Jarduera akademikoetan bere emaitzarik oparoenak Onomastika batzordean eta Jagon Sailean eman zituen, ahantzi gabe hain berea zuen Nafarroako euskaratik hiztegi batuari egin zizkion ekarpenak.

Akademia hurbiletik edo, hobeki erranda, barru-barrutik ezagutu eta bizi izan zuen, eta bere adierazpen publiko guztietan instituzioaren defendatzaile sutsu agertu izan da beti. Esaldi batekin laburbiltzeko, bere senideetako batek martxoaren 27an berean esandakoa aipatuko dut: «Euskaltzaindia Jose Mariren bigarren familia izan da».

Jose Mari Satrustegiz erran eta idatzitakoak

Martxoaren 28an Jose Mariren heriotza egunkari guztietako lehenengo orrialdeko berria izan zen.

- Hona hemen prentsako zenbait izenburu:
 - *Diario de Noticias*: «Euskarak bere zaintzaile garrantzitsuenetako bat galdu du».
 - *Diario de Navarra*: «Ikertzaile eta euskararen defendatzaile Nafarroan».

(5) *Euskera*, 1997,1+2, 42, 244.or.

(6) Ik. José María Satrustegui «Información magisterial en la correspondencia de Holmer y Mitxelena (1967-1976)», *Fontes Linguae Vasconum*, 90, 323-352 or. Hor ageri da bere parte hartze zuzena, bertzeak bertze, 1967an Zumarragako tren geltokian Madrileko Hezkuntza Ministerioko Serra Estruch jaunarekin izandako bileran edo Arantzazuko Kongresuan K. Mitxelenaren aginduz moderatzaile lanetan aritutako bilkura erabakigarrian.

- *Deia*: «Antropologo, etnografo eta euskaltzale ospetsua, euskararen benetako ikurra».
- *Gara*: «Euskal Herriak etnografian eta euskaran izan duen aitzindarietako bat».
- *Egunero*: «Euskararen eta herri kulturaren laguntzaile handia».
- *Diario Vasco*: «Euskararen erreferente nagusia Nafarroan eta XX. mendeko euskal kulturaren erreferentea».
- *El Periódico de Alava*: «Euskararen sustatze lanetan gizon erabakigarria Nafarroan».
- *El Correo*: «Euskararen sustatzaile Nafarroan».
- *El Mundo*: «Euskararen anima Nafarroan».

* * *

• Euskalgintzako zenbait pertsonaren iritziak:

- «Bere bizitza osoa euskarari eskaini zion. [...] Guztiok dakigu [Nafarroan] ez dela egin euskararen aldeko inolako ekitaldirik Satrustegiren parte hartzea gabe» (7), *Jean Haritschelhar*, euskaltzainburua.
- «Jose Mari Satrustegi gabe ez dago ulertzerik aro oso bat azken urteotako euskalgintzan. Haren lana izugarria izan da. Ekarpen handia egin du arlo askotan, baita Hiztegi Batuan, azken urteotan» (8), *Miren Azkarate*, euskaltzaina eta Eusko Jaurlaritzako Kultura Kontseilaria.
- «Euskal Herriko kultura eta ikerketan apartekoa. Zenbatu ezin ahaleko euskararen lekuko zahar berari zor zaizkio» (9), *Patxi Ondarra*, euskaltzaina.
- «Exijentea eta zehatza, bai bere buruarekiko ere, baina beti Hizkuntza Akademiarekiko leiala» (10), *Jose Luis Lizundia*, Euskaltzaindiko kudeatzaile eta idazkariordea.
- «Euskararen aldeko borrokalari gogorra eta oso langilea [...] bere burua proiektuz beterik zuen» (11). «Euskararen ikerkuntzarako ezinbesteko diren testuen argitaratzailea» (12), *Patxi Salaberri Zaratiegi*, euskaltzain urgazlea.
- «Nafarroako euskal testu zahar gehienak haren eskuetara iristen ziren [...] Azken batean Joxe Mari lanerako gizona zen [...] mirespena haren lanetik datorrigu gehienoi: ikerkuntzako artikuluetako bibliografieta Joxe Mariren ekoizpen erabiliak usu orrialdea gaitzen du izenburuetan» (13), *Iñaki Camino*, euskaltzain urgazlea.

(7) *Egunero*, 2003-03-28.

(8) *Egunero*, 2003-03-28.

(9) *Diario de Noticias*, 2003-03-28.

(10) *Egunero*, 2003-03-28.

(11) *Europa Press* agentzia, 2003-03-27.

(12) *Diario de Noticias*, 2003-03-28.

(13) *Egunero*, 2003-03-28.

- «Euskal kultura eta hizkuntza izan dira bizitza osoan eta etengabe landu dituen gaiak» (14), *Pedro Miguel Etxenike*, EHUko irakaslea eta Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza Kontseilari ohia.
- «Nafarroako euskararen azken berrogeita hamar urte hauetan ezinbesteko erreferentzia izan da [...] Bizitza osoa euskal hizkuntza eta kultura ezagutzen eta zabaltzan saiatu da, buru-belarri ikertzen eta berreskuratzen, hain bereak zituen adore eta kemenez gure *lingua navarrorum* normalizatzen eta duin egiten [...] Zena eta zuena eman du Nafarroako euskararen alde» (15). *Andres Iñigo*, euskaltzaina eta Nafarroako ordezkaria.

* * *

- Nafarroako Gobernuaren adierazpen ofiziala:

«Antropologian, etnografian eta euskararen Nafarroak XX. mendean izan duen erreferente garrantzitsuenetako bat» (16).

Herri esaerak dioten bezala, *hil eta gero, salda bero*. Aitzinetik, ordea, ez zen dena lore izan. Azken aldi honetan, herri ekimenez sortutako zenbait erakunderen errekonozimenduak jasotzen hasia bazen ere, hala nola, *Larreko saria*, *Manuel Irujo II saria*, bereak eta bost jasan behar izan zituen, nafarro, erabaki legal eta administratiboak zirela eta, geurea dugun hizkuntza ikasteko eta erabiltzeko oztupoak eta eragozpenak jarri dizkiguten bakoitzean. Adierazpen publiko nahiz pribatuetan, behin eta berriro erran izan du euskara onartzea kultura kontua dela, konnotazio politiko guztien gainetik. Era berean, behin eta berriz malenkoniak gogoratu izan du, gerra ondoko urteetan «Sección del Fomento del Vascuence» sortu eta bulkatu zuten Foru Diputazioko kide haiek, oraingo anitzek ez bezalako jarrera zabala erakutsi zutelako, Nafarroako aniztasun kultural eta linguistikoa kontuan hartzen zutelako.

Joan den apirilaren 25ean Euskaltzaindiaren ageriko bilkuran Jose Mari Satrustegik Jose Mari Jimeno Jurioren buruz idatzirik utzitako hilberri-txostena irakurtzeko eskatu zidaten. Irakurtzen ari nintzelarik, burura etorri zitzaidan Satrustegik Jimenoren idatzitakoan ez ote zuen neurri handi batean, eta beharbada inkontzienteki, bere burua ere sartu, jakinik Nafarroako euskararen bi ardatz sendo hauek bidaikideak izan zirela Er-kidego honetako gorabehera askotan. Honela zioen: «Ospetsua izan da Jose Mari Jimeno Jurio Nafarroan azken aldiko kultura arloan [...] Ez da beti begi onez ikusia izan Nafarroari eta euskal kulturari zintzotasunez oparitu dion ondare sendo eta baliotsua eta izan zuen horregatik oztoporik bidean. Baina egiaren adiskide fidel eta gezurra- ren salatzaile ausarta gertatu zen beti Jose Mari, inoiz kokildu gabe [...] Euskaltzale guz- tiok zor diogu esker on eta ohore Artaxoako [orain Arruazuko erratan ahalko genuke] seme agurgarriari. Bere biziko oroitzapen ona eta lan guztien ondare baliotsua dira orain haren presentzia iraunkorra gure artean» (17).

Andres Iñigo,
euskaltzain osoa eta
Nafarroako ordezkaria

(14) *Diario de Noticias*, 2003-03-28.

(15) *Egunero* eta *Gara*, 2003-03-28.

(16) *Diario de Noticias*, 2003-03-28.

(17) *Euskera*, 47, 2002, 2, 981-982 or.